

**ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼԻ ՊԱՀՎԱԾՔԸ ԵՎ
ՀԱԿԱԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼԻ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ 1930-ԱԿԱՆ ԹԹ.**

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻՄՅԱՆ

Հոդվածի նպատակն է վեր հանել 1930-ական թթ. գերմանացի մտավորականի բարոյական նկարագրի առանձնահատկությունները¹, ուրվագծել մտավորականի «ինտելեկտուալ-տեր» տիպը, նրա տեղն ու դերը հասարակական կյանքում: Բացի այդ՝ բարոյական ինտելեկտուալի մոդելը խոսուն դարձնելու համար համառոտակի անդրադարձ է կատարվում Վերածննդի շրջանի հակաինտելեկտուալի մոդելին (Մաքիավելի), որը, մեր կարծիքով, տիպաբանորեն մոտ է 1930-ականների նացիստական Գերմանիայի քաղաքական դաշտում գործած անբարո ինտելեկտուալներին:

Ի՞նչ նկատի ունենք «ինտելեկտուալ-տեր» ասելով:

Հասարակության մեջ մտավորականի «ինտելեկտուալ-տեր» տիպը ի հայտ է գալիս Ֆրանսիայում 19-րդ դարավերջին. նա *ճշմարտության և արդարության բարձրաձայնողն էր*: Հասկացության բովանդակությունը ներկայացնենք է. Չոլայի պահվածքի օրինակով: Իբրև օրինակ հիշենք ի պաշտպանություն Դրեյֆուսի՝ է. Չոլայի «Ես մեղադրում եմ» («J'accuse», 1898) հանրահայտ նամակ-կոչը՝ ուղղված Ֆրանսիայի նախագահ Ֆելիքս Ֆորին: Չոլան իր բարոյական պարտքն է համարում պաշտպանել անհիմն փաստարկներով ցմահ տաժանակիր աշխատանքի դատապարտված զինվորական Ալֆրեդ Դրեյֆուսին. «Պարտքս է, որ ես արտահայտվեմ: Լռությունը, - գրում է Չոլան, - համահավասար է մասնակից լինելուն: ...Քայլը, որը ես նախաձեռնեցի՝ զետեղելով այս նամակը թերթում, ծայրահեղ միջոց է, որը պետք է արագացնի ճշմարտությունը և արդարադատությունը վերականգնելու գործընթացը: Ճշմարտություն, ահա միակ բանը, որ տենչում եմ, որ մարդկությունը այսքան տառապելուց հետո արժանանա երջանկության: Ուղերձիս վրդովմունքով գրված տողերը իմ հոգու ճիչն են»²:

Չոլան իր այս տեքստով հանդես է գալիս իբրև ճշմարտության ու

¹ Այս հոդվածը տրամաբանական շարունակությունն է «Ինտելեկտուալի հաբիտուսը պատերազմի համատեքստում» մեր աշխատանքի // ՎԷՄ, 2014, № 1 (45), հունվար-մարտ, էջ 183-201/ <http://vemjournal.org/?p=1772> – 15.02.2015.

² **Зоя Э. Я обвиняю** (Письмо г-ну Феликсу Форю) // <http://lib.babr.ru/?book=4550> – 26.02.2015.

արդարադատության պահանջատեր՝ «ինտելեկտուալ-տեր»։ Քաղաքացիական այսպիսի պահվածքով նա առանձնանում է զանգվածներից³, ինչ-որ չափով դառնում հասարակության ծառա՝ անշահախնդիր կերպով բարձրաձայնելով անարդարացիորեն դատապարտված կապիտան Դրեյֆուսի գործի մասին⁴։ Այս առիթով Հ. Մանը գրում է, որ Ջուլայի պահվածքը ոչ թե «գործողություն էր՝ խղճով թելադրված, այլ գործողություն՝ կոմպոզիցիոն առումով մտածված, արվեստագետի համար հետաքրքրաշարժ, որը մի օր կստանա ամբողջական տեսք, ինչպես գեղարվեստական ստեղծագործությունը»⁵։ Ըստ Մարտիի՝ «գեղարվեստական ստեղծագործության» «պտուղներն» են՝ «1900-ականներից լիբերալ բուրժուազիայի ինքնագիտակցության ձևավորումը, հակակղերականությունը, հանրապետական ոգին, ազգայնամոլության մերժումը, անհատականության քարոզը, ռացիոնալիզմը և հավատը առաջընթացի նկատմամբ»⁶։ Ջուլայի պահվածքը ուղենշային է դառնում եվրոպական ինտելեկտուալի պահվածքի ձևավորման համար։ Պատահական չեն լատինամերիկյան բանաստեղծ Ռուբեն Դարիոյի (1867-1916) խոսքերը Ջուլայի մասին. «Այդ հզոր երկրի ապագան մեծ մասամբ պարտական է լինելու այս ավետարանչին (Ջուլային – Տ. Ս.)։ Նրա խոսքերը ժողովրդի համար հաց դարձան»⁷։

1920-30 թթ. Գերմանիայում մենք տեսնում ենք «ինտելեկտուալ-տեր» մոդելի⁸ մտավորականների, որոնք պայքարում էին հականացիստական խոսույթի դեմ։

Նկատենք, որ արվեստի, մշակույթի զարգացումը պայմանավորված է քաղաքական վարչակարգի գործողություններով, կամքով, ցանկությամբ։ Ուշագրավ է Կարլ-Օտտո Մաուին տված Պիեր Բուրդյոյի հարցազրույցում հնչած այն գաղափարը, որ «մշակութային արտա-

³ Պետք է նկատել, որ միայն 1960-ական թվականներին է Ֆրանսիայում ձևավորվում «զանգվածային մտավորականությունը»։ Ըստ Կրիստոֆ Շառլի՝ 1900 թ. Ֆրանսիայում սովորում էր 30.000 ուսանող, 1935 թ.՝ 800.000, 1960 թ.՝ 194.000, 1975 թ.՝ 800.000, այսօր՝ 2 մլն ավելի (Տես **Кристоф III**. Интеллектуалы во Франции: Вторая половина XIX века. М., 2005, էջ 300)։

⁴ Ընթերցողին հիշեցնենք, որ կապիտան Դրեյֆուսը դատապարտվել էր իբր ռազմական գաղտնի տեղեկություն զաղտնագերծելու մեղադրանքով։ Վերջիվերջո Դրեյֆուսը համաներման է արժանանում, և ինչպես Հ. Մանն է նկատում, «ոչ մի տարբերություն չի դրվում գեներալ Մերայեի և Ջուլայի միջև» (**Генрих Манн**. Золя, с. 220 // **Манн Г.** В защиту культуры. Сборник статей. М., 1986)։ Համաներմամբ իշխանությունները կոծկեցին կամ մեղմացրին իրենց մեղքը, բայց հատկանշականը այն է, որ Դրեյֆուսը *չի արդարացվում*։

⁵ **Манн Г.** Золя, с. 209-210 // **Манн Г.** В защиту культуры. Сборник статей. М., 1986.

⁶ **Сартр Ж. П.** Что такое литература? Мн., 1999, с. 173.

⁷ **Дарно Р.** Пример Золя // http://lukianpovorotov.narod.ru/dario_essai.html#Пример Золя – 26.02.2015.

⁸ Այս առումով հետաքրքրական են Վահան Տերյանի՝ 1914 թ. գրած «Հայ գրականության գալիք օրը», «Հոգևոր Հայաստան» ծրագրային հոդվածները, որտեղ Տերյանը ըստ էության եվրոպական մոդելի մտավորականի մասին էր խոսում։ Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Տիգրան Միմյան**, Վահան Տերյանը հայ մշակույթի «ճարտարագետ», էջ 57-71 // Էջմիածին, Է (հուլիս), Ս. Էջմիածին, 2013 / <http://etchmiadzine.am/pdf/e2013/1377514418.pdf-05.02.2015>.

դրության դաշտը ստորադաս դիրք ունի քաղաքական դաշտի նկատմամբ: Հենց այս հիմնական փաստը անտեսվում է արվեստի ու գրականության սովորական տեսությունների կողմից⁹: Ասված պնդումը լիովին հիմնավորված է, քանի որ քաղաքական դաշտն է որոշում, թե ինչպիսի մշակութային քաղաքականություն պիտի իրականացվի, ըստ այդմ էլ որոշվում է գրական դաշտը¹⁰:

Այս գաղափարը, ըստ էության, նորություն չէր: Պետություն-մշակույթ-արվեստ կապին անդրադարձել է, օրինակ, ռոմանտիկ Վիլյամ Բլեյքը: «Արվեստները և գիտությունները, - գրում է նա, - ոչնչացվում են բռնակալների ու տխմար կառավարությունների կողմից: Ինչու՞ պետք է լավ կառավարությունը ձգտի ճնշել այն, ինչը նրա գլխավոր ու միակ աջակցողն է:

Արվեստն ու գիտությունը կայսրության հիմքում են: Քշե՛ք կամ ճնշե՛ք դրանց, և կայսրությունը կդադարի գոյություն ունենալուց: Կայսրությունը հետևում է արվեստին, և ոչ թե հակառակը, ինչպես մտածում են անգլիացիները»¹¹: Վ. Բլեյքի դիտարկումները մինչ օրս արդիական են, հիմնավորված, քանի որ մշակույթի, հոգևորի բացակայությունը զուբհացնում է հասարակությունները, իսկ նման հասարակություններում, պետություններում նյութական շահը, փողը հոչակվում են իբրև գերագույն արժեք (հիմնականում՝ թաքնված)¹²: Եզրակացությունն այն է, որ այդպիսի հասարակություններում չի կարող լինել ազատ, բաց, անկաշկանդ գրական դաշտ: «Մշակութային դաշտերի արտադրության ինքնավարությունը, - ասում է Բուրդյե, - կառուցվածքային գործոն է, որը թելադրում է դաշտում ներքին պայքարի ձևը»¹³: Ճիշտ նույն կերպ 1933 թ. հետո նացիստները սահմանափակեցին գրական դաշտերի ինքնավարությունը և «սպանեցին» դարասկզբին ձևավորված բազմաձայն գրական դաշտը:

Այժմ դիտարկենք 1930-ականների գերմանական դաշտում եղած «ինտելեկտուալ-տեր» մտավորականներից Էրիխ Բեստների (1899-1974) օրինակը:

⁹ **Бурдьё П.** Поле интеллектуальной деятельности как особый мир (Интервью с Карлом-Отто Май. «*Norddeutschen Rundfunk*», Гамбург, декабрь 1985 г.) // **Бурдьё П.** Начала. Choses dites, М., 1994 // <http://bourdieu.name/content/pole-intellektualnoj-dejatelnosti-kak-osobyj-mir> – 25.02.2015.

¹⁰ «Գրական դաշտ» ասելով Պ. Բուրդյոն նկատի ունի «դաշտի ուժերը և միաժամանակ պայքարի դաշտը, որոնք ուղղված են ուժերը փոխակերպելու կամ ուժերի տեղակայված հարաբերությունները պահպանելու: Դաշտի յուրաքանչյուր մասնակից-գործակալ ներդնում է իր ուժը (կապիտալ), որը ձեռք է բերել նախորդ պայքարից» (**Бурдьё П.** Поле интеллектуальной деятельности как особый мир // **Бурдьё П.** Начала Choses dites, М., 1994. / <http://bourdieu.name/content/pole-intellektualnoj-dejatelnosti-kak-osobyj-mir> – 10.02.2015)

¹¹ **Блейк В.** Из аннотации к “Рассуждениям” сэра Д. Рейнолдса // “Литературные манифесты западноевропейских романтиков”. М., 1980, с. 259.

¹² Նկատենք, որ Բլեյքի այս միտքը մինչ օրս էլ մնում է հրատապ ու արդիական:

¹³ **Бурдьё П.** Поле интеллектуальной деятельности как особый мир (Интервью с Карлом-Отто Май. Гамбург, декабрь 1985 г.) // <http://novruslit.ru/library/?p=58> – 26.02.2015.

Ընտրված է հենց էրիխ Քեստները, որովհետև «Գրողների բնույթի մասին» նրա հոդվածը լավագույն վկայությունն է, թե ինչպես են «ինտելեկտուալ-տեր» մտավորականները մինչև վերջ հավատարիմ մնացել իրենց կոչմանը: Քեստները լիովին տեղավորվում է Ժ. Պ. Սարտրի «Ի՞նչ է գրականությունը» (1948) աշխատության մեջ ուրվագծված «ինտելեկտուալ-տեր» մոդելի շրջանակում: Նման ինտելեկտուալներին ֆրանսիացի փիլիսոփան տարիներ անց անվանում է «կոչված» (=անգաժավորված)¹⁴: Այս տիպը «պատրաստ է մերկացնել աշխարհը, իսկ ամենակարևորը՝ մարդուն՝ հանուն ուրիշ մարդկանց»¹⁵:

Է. Քեստների դիրքորոշումը դրսևորվում է «Գրողների բնույթի մասին» հոդվածում: 1934 թ. Reichsschriftumkammer-ի¹⁶ փոխնախագահ դոկտոր Վիսմանը Քեստներին առաջարկում է Շվեյցարիայում հիմնել պետական մի մարմին՝ վտարանդիների քննադատելու համար: Վիսմանի առաջարկը առիթ է դառնում Քեստների համար վերանայելու դեռևս դպրոցում ուսուցիչների կողմից սերմանվող այն գաղափարը, որ «յուրաքանչյուր մեծ արվեստագետ միաժամանակ արժեքավոր մարդ է»¹⁷: Երեխայական այս սկզբունքին հակառակ՝ Քեստները, ձևափոխելով «Տաղանդը գոյություն ունի բնավորությամբ» (“Es gibt Talente mit Charakter!”) դրույթը, առաջադրում է «Ազնիվ մարդը առավել տաղանդավոր է»¹⁸ չափորոշիչը, որից կարելի է բխեցնել երկու ենթադրույթ.

1. ինտելեկտուալը պիտի լինի բարոյական,

2. ինտելեկտուալ է այն մարդը, որը միաժամանակ ազնիվ ու տաղանդավոր է:

Քեստներյան այս ձևակերպումը տիպաբանորեն ըստ էության մոտ է Յու. Լոտմանի առաջադրած «ինտելիգենտություն» (интеллигентность) հասկացության ընկալմանը: Լոտմանի կարծիքով ինտելիգենտությունը «հոգեբանական հատկություն է», որը բնորոշ է ցանկացած մարդու՝ անկախ մասնագիտական գործունեությունից: Ինտելիգենտության բաղադրիչներից են՝ բարեհամբույր լինելը, նրբազգացությունը, «երբ ցավում է հոգին, երբ տառապում են ոչ ֆիզիկական հարվածներից»¹⁹: Լոտմանը ինտելիգենտությունը մեկնաբանում է լկտիություն

¹⁴ Առիթից օգտվելով՝ նկատենք, որ Ռոլան Բարտը (1915-1980) իր «Գրողները և գիր անողները» («Ecrivains et écrivains», «Писатели и пишущие») հոդվածում մի ճշգրտում է անում «անգաժավորված գրողի դիրքորոշման մասին. «Գրողի իսկական պատասխանատվությունը այն է, որ գրականությունը վերապրի իբրև *չհաջողված անգաժավորում* (ընդգծումը հեղ. – Ս. Ս.), ինչպես Սովսեսի հայացքը ավետյաց երկրի իրականությանը (այդպիսին է, օրինակ, Շաֆկայի պատասխանատվությունը)» (տես **Բարտ Ք.** Избранные работы: Семиотика: Поэтика. М., с. 136-137):

¹⁵ **Сартр Ж. П.** Что такое литература? Мн., 1999, с. 21, 22.

¹⁶ Նացիստական Գերմանիայում գրողների հարցերով զբաղվող նախարարության բաժինը:

¹⁷ **Erich Kästner.** Über den Charakter von Schriftstellern, S. 383 // **Erich Kästner.** Ausgewählte Prosa und Gedichte, Moskau, 1985.

¹⁸ Անդ, էջ 384:

¹⁹ **Лотман Ю.** Интеллигентность // <http://www.youtube.com/watch?v=PgCeijUsh8E> – 09.02.2015.

երևույթի հակադրման համատեքստում (ինտելիգենտություն // լկտիություն): Ասվածից բխում է, որ ինտելիգենտությունը և լկտիությունը կապ չունեն *դիպլոմի առկայության կամ բացակայության* հետ:

Մինչև Քեստների բարոյական պահվածքի դրսևորումը իրական կյանքում, այս խնդիրը նկատում ենք նաև նրա «Ֆաբիան» վեպում: Լաբուդե-Ֆաբիան գրույցի ժամանակ Լաբուդեն պատմում է, որ պետական գրադարանում ձերբակալեցին մի չինագետ պրոֆեսորի, քանի որ նա մի քանի գրքեր ու նկարներ էր գողացել ու վաճառել: Այս իրադարձությունը Ֆաբիանը մեկնաբանում է այսպես. «Մասնագիտության ընտրության մեջ սխալվել է: Ինչո՞ւ է սովորում չինարեն, երբ վերջում սկսում է գողանալ: Վատ է վիճակը: Այժմ արդեն բանասերներն են թալան անում»²⁰: Այս արարքը Ֆաբիանի համար հստակվում է «բարձր»-ի և «ցածր»-ի, չինագիտության (Sinologie) և գողության հակադրություններում:

Մտավորականների պահվածքը և նրանց արժեքաբանությունը բացահայտվում են նաև վեպի երրորդ գլուխում՝ թերթի հրատարակչության աշխատողներ Մյունցերի, Ֆաբիանի և այլոց դատողությունների և գործունեության նկարագրության ժամանակ: Օրինակ՝ Քեստները Մյունցերին անվանում է անպատասխանատու, անհեռատես, ոչ «ինտելեկտուալ-տեր» մտավորական, քանի որ վերջինս գործում է խիստ իրավիճակային: Օրինակ՝ Մյունցերը Ֆաբիանին ասում է, որ իրենք «չպետք է կառավարությանը թիկունքից հարվածեն», քանի որ, եթե իրենք դեմ են գրում, վնասում են իրենք իրենց, լռությունը օգուտ է կառավարությանը²¹: Մամուլի նման գործունեությունը, փաստորեն, չի արտացոլում բուն իրականության մեջ տեղի ունեցող իրադարձությունները: Սրանով Քեստները, փաստորեն, քննադատում է վայմարյան մամուլի անգործունակությունը: Ռայխկանցլերի բարբաջանքը²², «որի համար 6-րդ դասարանում երեք կստանար»²³, ջնջում են, տեղը՝ «հորինում» (hindichten): Քեստները Մյունցերի շուրթերից հնչեցնում է. «Ամենահարմար հասարակական կարծիքը հասարակական կարծիքի բացակայությունն է»²⁴: Ստացվում է, որ լրագրության անգործունակությունը արձակում է քաղաքական դաշտում տեղի ունեցող գործընթացների զսպանակը, ապաքաղաքականացնում է հանրությանը: Այլ խոսքով՝ հակապայքարի բացակայությունը, կառավարության քննադատության բացակայությունը հանգեցնում են «ներքև»-ի և «վերև»-ի կապի թուլացմանը, «ներքև»-ի դերի, գործոնի իջեցմանը:

Մյունցեր-Ֆաբիան-Մալմու գրույցի ժամանակ խմբագրության

²⁰ **Erich Kästner**. Fabian. Geschichte eines Moralisten, Frankfurt am Main-Berlin-Wien: ein Ullstein Buch Verlag, 1979, S. 38-39.

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 23:

²² Ռայխկանցլերի անվան կոնկրետության բացակայությունը ենթադրում է Քեստների՝ ամբողջ համակարգի քննադատության մասին:

²³ **Erich Kästner**. Fabian. Geschichte eines Moralisten, S. 23.

²⁴ Նույն տեղում, էջ 23:

«առևտրի բաժնի խմբագիր» Մալմուն բարձրաձայնում է, որ «համակարգը սխալ է», բայց, չնայած դրան՝ «նվիրված ծառայում է կեղծ համակարգին»²⁵: Մյուսները, միանալով գրույցին, Մալմունի նրակում է ցինիկ, իսկ Մալմուն «ուները թոթվելով» խոստովանում է, որ վախկոտ է. «Իմ բնավորությունը ոչ մի կերպ չի հասնում բանականության մակարդակին: Ես անկեղծորեն ցավում եմ, բայց այլևս ոչինչ չեմ անում դրան հակառակ»²⁶: Հատվածը լավագույնս հակադրվում է Քեստների՝ դրսևորած քաղաքացիական պահվածքին, որի օրինակով կարելի է տեսնել, թե ինչպես են բնավորությունն ու բանականությունը ներդաշնակ համագործակցել 1934 թ.: Այս համատեքստում Քեստները լիովին համապատասխանում է իր իսկ առաջարկած մտավորականի պահանջին. «Ազնիվ մարդը առավել տաղանդավոր է», որը կտրականապես հակադրվում է գերմարդուն ուղղված Մալմունի խոսքին. «Ի՞նչ իմաստ կա հիմարների համար գլուխս վտանգի տակ դնել: ...Միննույնն է, կեղծիքը շարունակվելու է: Ճիշտը, սխալ անելն է» («Es ist richtig, das Falsche zu tun»)²⁷:

Երբ ինտելիգենտությունը վերանում է հասարակության միջից, քաղաքական ընտրախավում (ներկա դեպքում՝ նացիստների մեջ) առաջանում է բարոյականության, մարդասիրական արժեքների քայքայում (էնտրոպիա): Այսպես է լինում 1933 թ. հետո, «երբ իշխանությունը, - գրում է Հ. Մանը, - հրապարակայնորեն հրաժարվում է մտավորականությունից և արգելում նրա գործունեությունը, ...հոգևոր ուժը երբեք չի համընկնում անլիարժեք մարդկանց հրապարակային իշխանությանը: Ամենաահավորը ինտելեկտուալության մահն է»²⁸: Այս վտանգը առկա էր և՛ կայգերական Գերմանիայում, և՛ նացիստական Գերմանիայում:

Վերջինիս մասին Քեստները իրեն հատուկ հեզնանքով գրում է, որ նախարարությունում աշխատող դոկտոր Վիսմանը էլ ավելի դաժան էր մտածում, քան ինքը՝ Քեստները: «Կային և կան տաղանդավոր մարդիկ, - գրում է նա, - որոնք, չնայած ամեն ինչին, ազնիվ մարդիկ են, որոնց շարքերը գնալով նոսրանում ու նոսրանում են: Մի մասին հարվածում է Առաջին համաշխարհային պատերազմը, մյուսները փախչում են արտասահման, երբ Հիտլերը Հինդենբուրգի «գահին» է բազմում: Մյուսները մնում են տանը ու սպանվում: Շատերին խժռում է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը: Մի մասը անգամ մինչև այսօր մոխրացած մնում է իրենց քանդված տների տակ: Մահը, որը պողպատե սաղավարտ է կրում ու իր հետևից քարշ է տալիս տանջանքի գործիքները, հենց այս մահը նուրբ նախասիրություն ունի համտեսելու արդար ու տաղանդավոր մարդկանց»²⁹: Ասվածը դիպուկ բնութագրումն է մտա-

²⁵ Նույն տեղում, էջ 24:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 29:

²⁸ **Мани Г.** В защиту культуры, с. 332.

²⁹ Նույն տեղում, էջ 384:

վորականության հետ մի քանի տասնամյակում տեղի ունեցածի, այսինքն՝ ինչպես են անպատասխանատու դեմագոգները³⁰, մեր պարագայում՝ նացիստները, «ֆաշիզմիդները» (Էրիխ Ֆրոմ) ոչնչացրել ինտելեկտուալներին իրենց տխրահռչակ, կազմաքանդող քաղաքականության շնորհիվ:

Մտավորականները ամբողջատիրական վարչակարգի թիրախ են դառնում իրենց բարոյական, հումանիստական ու վերագգային ամուր արժեքների համար, որոնք դժվար են ենթարկվում մանիպուլյացիաների:

Ինչպե՞ս է ստացվում, որ Գերմանիայում քաղաքական դաշտ է ներխուժում դիպլոմատոր խուժանը: Թ. Մանը այս խնդիրը բացատրում է զանգվածային կրթությամբ: Նա գրում է, որ «ապագան չի պատկանում «անկիրքներին, մշակույթին, ներքին աշխարհին, «վեհ հոգիներին»: Այն պատկանում է հումանիզմին, որը ոչ մի ընդհանրություն չունի 1800 թ. հումանիզմի հետ, բացի անվանումից»³¹: Թ. Մանի համար կարևոր է կրթվածների *որակային* կողմը: Թ. Մանը քողարկված քննադատում է կայգերական Գերմանիայի կրթական համակարգը, քանի որ գերմանական համալսարանները կրթություն են տվել այն սերունդներին, որոնց արժեքաբանական կենտրոնում չի եղել մարդը, ինչի հետևանքով էլ ձևավորվել է «զանգվածային բարբարոսության անապատը»³²:

Կրթական համակարգում հենց այս արժեքների բացակայության հետևանքով էլ ծնվում են նացիստական ինտելեկտուալները՝ Ալֆրեդ Ռոզենբերգը, Յոզեֆ Գեբելսը, Էրնստ Յունգերը, Կարլ Շմիտը և այլն: Նրանք ինտելեկտուալներ էին, բայց ոչ ինտելիգենտներ, քանի որ նրանցում բացակայում էին բարոյական սկզբունքները, պատասխանատվության զգացումը (ինտելիգենտություն): Մակայն նկատենք, որ ինտելիգենտությունը դեռ չափորոշիչ չէ, որ մարդը լծվի հանրային կառավարման գործին: «Նոր կյանքի կառուցման գործը, - գրում է Քեստները, - պետք է ղեկավարեն ոչ ամենաճարպիկը, ոչ ամենաազահը և ոչ էլ նա, ով բարի ու ազնիվ մարդ է, այլ միայն լավ ու բանիմաց հրամանատարները»³³: Քեստները, փաստորեն, այստեղ խոսում է կառավարիչների պրոֆեսիոնալիզմի մասին: Այսպիսի քաղաքական գործիչներ ունենալու համար կարևոր են նաև «ներքև»-ի (ժողովուրդ) գիտակցումը և պահանջկոտությունը: Պատահական չէ, որ զանգվածներին ուղղված մեղադրանք ենք լսում Ռոբերտո Ռոսելլինիի «Գերմանիա, զրոյական տարին» (1948) ֆիլմում, երբ տասներկու տարեկան Էդմունդի մահամերձ հայրը իր մենախոսության մեջ զանգվածներին մեղադրում է կրավորականության համ-

³⁰ «Դեմագոգ» ասելով նկատի ունենք այն մարդկանց, ովքեր խեղաթյուրում են արժեքները, արժեքաբանական տեսանկյունից մոլորեցնում մարդկանց իրենց արտահայտած գաղափարներով, ովքեր պատասխանատվություն չեն կրում բխող հետևանքների համար:

³¹ **Мани Т.** Собр. сочинений в 10 томах. Т. 9. М., 1960, с. 481.

³² Նույն տեղում, էջ 486:

³³ **Erich Kästner.** Über den Charakter von Schriftstellern, S. 385.

ար, ինչն էլ հիմք է տալիս նացիզմի «ծաղկմանը»³⁴: Ռոսելինիի ֆիլմում հնչող այս պնդումը հիմնավորվում է նաև Օրտեգա-ի-Գասետի հիմնական դրոյթներով («Ջանգվածների ապստամբությունը»):

Հակաբարոյական ինտելեկտուալների տիպաբանական ակունքները

Բարոյական, բանիմաց ինտելեկտուալ կառավարչի, քաղաքական գործչի հակառակ մոդելը ստեղծվել է դեռևս Վերածննդի դարաշրջում: Իշխանավորի, քաղաքական գործչի «իրավիճակային» մոդելը նկարագրվում է Նիկոլո Մաքիավելիի (1469-1527) «Իշխանը» (1532) տրամախոսության մեջ:

«Իրավիճակային» մոդելը ենթադրում է, որ քաղաքական գործիչը իր որոշումները կայացնում է ոչ թե բարոյական արժեքներին համապատասխան, այլ *իրավիճակներն են* թելադրում որոշումների ճիշտ // սխալ, բարոյական // անբարոյական լինելը. «Եթե իշխանը ուզում է պահպանել իր իշխանությունը, պետք է ձեռք բերի հմտություն՝ հրաժարվելով բարուց և օգտվելով այդ հմտությունից ըստ անհրաժեշտության»³⁵:

Այժմ ասվածը տեղայնացնենք նացիստների գործունեության մի օրինակով, որը վերաբերում է Լևիա Միլետտոնի (ռեժ.) «Արևմտյան ռազմաճակատում անփոփոխ է» ֆիլմին:

Ինչպես գիտենք Ռեմարկը հայտնվում է նացիստական քարոզչության թիրախում: Նրա առաջին վեպի հաջողությունը կանխելու համար գեբելսյան քարոզչամեթոդներն անցնում է գործի: Նացիստները հասարակության մեջ տարածում են հրեա Ռեմարկ-Կրամերի միֆը: Ըստ այս միֆի՝ Ռեմարկ գրող գոյություն չունի, նա չի մասնակցել Առաջին աշխարհամարտին³⁶: Այնուհետև «Արևմտյան ռազմաճակատում անփոփոխ է» ֆիլմի պրեմիերայի նախաշեմին նորից ուզում են Ռեմարկին օգտագործել հակահրեական քարոզչության համար:

Ռեմարկի «Աչքը՝ իբրև ակտիվ գայթակղիչ» (Das Auge ist ein starker Verführer, 1958) հոդվածից իմանում ենք, որ 1930-ին «Արևմտյան ռազմաճակատում անփոփոխ է» ֆիլմի պրեմիերայի ժամանակ Գեբելսի ցուցումով նրա աջակիցները կինոսրահում սպիտակ մկներ են բաց թողել կինոդահլիճ հանդիսատեսին վախեցնելու, խուճապի մատնելու, ֆիլմի ցուցադրությունը խափանելու համար: Այս ամենը ունի իր նախապատմությունը:

Նախքան մկներին բաց թողնելը Գեբելսն ուզում էր Ռեմարկից

³⁴ **Росселлини Р.** Германия, нулевой год (Germania anno zero), 45-47 мин.

³⁵ **Макиавелли Н.** Сочинения исторические и политические. Сочинения художественные. Письма. М., 2004, с. 101.

³⁶ Այս խնդրին Ռեմարկը անդրադառնում է 1966 թ. «Դի վելտ» թերթում: Մանրամասն տե՛ս **E. M. Remarque.** Größere und kleinere Ironien meines Lebens. Interview mit sich selbst, S. 254-259 // **E. M. Remarque.** Herbstfahrt eines Phantasten: Erzählungen und Essays, 1. Auflage, Köln, 2001, նույնի ռուսերենը՝ **Э. М. Ремарк.** Существенные и мелкие иронические моменты в моей жизни. Интервью с самим собой (1966 г.)

կորզել հավաստիացում, թե իբր «առանց իր իմացության, հրատարակիչները ֆիլմը վաճառել են «Յունիվերսալ» կինոընկերությանը»³⁷: Այս հանգամանքը Գեբելսն ուզում էր օգտագործել հակահրեական քարոզչության համար, թե իբր «հրեա հեղինակին» Ռեմարկին, խաբել են հրեական երկու ընկերություններ, որոնք ուզում էին իրականացնել «կոսմոպոլիտիկ-պացիֆիստական» քարոզչություն: Ռեմարկի համաձայնության դեպքում Գեբելսը խոստանում էր նացիստական կուսակցության հովանավորությունը³⁸: Մերժելուց հետո նա գործի է դնում «մկների» տեխնոլոգիան:

Ինչպես նկատում ենք, գեբելսյան քարոզչությունը իրավիճակային էր, բազմամակարդակ, այսինքն՝

ա. «Արևմտյան ռազմաճակատում անփոփոխ է» վեպի հաջողությանը պատասխանում են հրեա Կրամերի միֆով, ընդ որում՝ վերջինս նաև բառախաղ էր: Կրամերը «Ռեմարկ» բառի հայելային ընթերցանությունն է:

բ. «Արևմտյան ռազմաճակատում անփոփոխ է» ֆիլմի ցուցադրումից առաջ առաջարկում են գործարք, ինչը Ռեմարկը մերժում է, որին նացիստները պատասխանում են սպիտակ մկների գրոհով:

Նացիստների՝ միֆեր տարածելու ճկունությունը պայմանավորված է «հասարակության հիշողության կարճությամբ»³⁹: Նացիստների այս պնդումը, իսկապես, հիմնավորված է, քանի որ սովորաբար հասարակական հիշողությունը անձնական հիշողությունից կարճ է լինում, երբ դրա մասին չի խոսվում:

Կրկին վերադառնանք Մաքիավելիի գաղափարներին:

Մաքիավելիական տիպի իշխանի, քաղաքական գործչի մոդելը ավելի լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել մաքիավելիական իշխանի պահվածքի (հաբիտուսի) կարևորագույն մի քանի հատկանիշներ.

ա. *սեր // վախ*

Մաքիավելին գտնում էր, որ ավելի ամուր է այն իշխանությունը, որը հիմնված է *վախի* վրա: Քանի որ մարդկանց, հպատակների մեջ վախ առաջացնելը պայմանավորված է իշխանով, նրա մարտավարությամբ, իսկ դրան հակառակ՝ ժողովրդական սերը կամայական է ու անհատական. ժողովուրդը կարող է սիրել կամ չսիրել, ուստի «իմաս-

³⁷ E. M. Remarque. Das Auge ist ein starker Verführer, S. 250 // E. M. Remarque. Herbstfahrt eines Phantasten: Erzählungen und Essays, 1. Auflage, Köln, Kiepenheuer & Witsch, 2001, նույնի ռուսերենը՝ Ремарк Э. М. Глаз как активный искуситель // <http://www.em-remarque.ru/publ/glaz-kak-aktivniy-iskusitel.html> - 26.02.2015.

³⁸ Տե՛ս նույն տեղը էջ 251:

³⁹ Այս իրողության մասին, Ռեմարկի հավաստիացմամբ, ասել է «Գեբելսի ուղարկած մարդը» գործարքի մեջ մտնելու ժամանակ «մկների» հարձակումից առաջ (E. M. Remarque. Das Auge ist ein starker Verführer, S. 251 // E. M. Remarque. Herbstfahrt eines Phantasten):

տուն իշխանը ավելի լավ է հույսը դնի իր վրա և ոչ թե մեկ ուրիշի»⁴⁰,

բ. *օրենք // ուժ*

Ըստ Մաքիավելիի՝ թշնամու հետ պետք է պայքարել երկու ճանապարհով՝ օրենքի և կենդանու: «Առաջին միջոցը բնորոշ է մարդուն, իսկ երկրորդը՝ գազանին: Քանի որ առաջինը հաճախ բավարար չէ, անհրաժեշտություն է առաջանում դիմել նաև երկրորդին: Այստեղից հետևում է, որ իշխանը պետք է սովորի և մարդու, և գազանի բնությունը»⁴¹: Մեջբերվածը հստակ ցույց է տալիս, որ քաղաքական դաշտում, քաղաքական մարտավարության մեջ իշխանավորը պետք է լինի բնության (գազան) և մարդկայինի (բարոյականություն, օրենք) միջև: Մաքիավելիական նմանատիպ մարտավարությունը ենթադրում է *դեմքի և «դիմակի»* փոխհարաբերություն:

գ. դեմք // «դիմակ»

Դեմքի և «դիմակի» փոխհարաբերության դրսևորումներն են.

1. *ճշմարտախոսություն // ստախոսություն*

Ըստ Մաքիավելիի՝ իշխանը միաժամանակ պետք է նմանվի և առյուծի, և աղվեսի («դիմակ»), որ կարողանա պայքարել գայլ թշնամու դեմ: Երկու դիմակները կօգնեն իշխանին ապահովելու իր շարժունությունը: «Առյուծը վախենում է որոգայթներից, - գրում է Մաքիավելին, - իսկ աղվեսը՝ գայլերից, հետևաբար պետք է լինել աղվեսի պես, որ իշխանը կարողանա խույս տալ որոգայթներից, և լինել առյուծ, որ վախեցնի գայլերին: Նա, ով միշտ նման է առյուծի, կարող է չնկատել որոգայթները: Ասվածից հետևում է, որ խելացի իշխողը չի կարող և չպետք է մնա հավատարիմ իր խոստումներին, եթե այն խանգարում է իր շահերին, և եթե վերացել են այն պատճառները, որոնք դրդել էին խոստում տալուն»⁴²: Ստացվում է, որ իշխողը պետք է դինամիկ լինի նաև *խոսքի և գործի* շեղումը ապահովելու հարցում:

Ըստ Մաքիավելու՝ իշխանը պետք է մարդկանց, զանգվածների աչքից թաքցնի իր բոլոր «շեղումները, հանդես գա ոչ թե իբրև ստախոս, երկերեսանի, այլ «հավատարիմ սեփական խոսքին», «համավերապրող», «բարի», «անկեղծ», «արդարամիտ», «մարդկային», «բարեհամբույր»⁴³: Հետաքրքրական է, որ թվարկված հատկանիշներից Մաքիավելին ամենակարևորն է համարում «բարեհամբույր լինելը»⁴⁴: Կարծում ենք, որ այս հատկանիշը առավել նշանակալիցն է իշխանի, քաղաքական գործչի իմիջը կառուցելու առումով: Օրինակ՝ զանգվածների տեսադաշտում հավատացյալի «դիմակով» երևալը, եկեղեցի գնալը և մոմ վառելը, մասնակցելը եկեղեցական կարևոր տոներին, պատարագներին իրենց ազդեցությունն են թողնում զանգվածների վրա:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 106 (գլխ. 17):

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 107 (գլխ. 18):

⁴² Նույն տեղում, էջ 107 (գլխ. 18):

⁴³ Նույն տեղում, էջ 107-108 (գլխ. 18):

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 108 (գլխ. 18):

Մաքիավելին չի մոռանում իր տրամախոսության մեջ նշել նաև այն հատկանիշները, որոնք կարող են իշխանի հանդեպ առաջացնել զգվանք և ատելություն: Դրանք են՝ անկայունությունը, թեթևամտությունը, թուլամորթությունը, փոքրոգությունը, անվճռականությունը⁴⁵:

2. Բարեգործություն // չարագործություն

«Այն գործերը, - շարունակում է Մաքիավելին, - որոնք տհաճ են հպատակներին, իշխանները պետք է հրահանգեն ուրիշներին, իսկ հաճելիները՝ իրենք անեն»⁴⁶: Նմանատիպ պահվածքը, ինչպես նկատում ենք, ունի իմիջաստեղծ նշանակություն: Ինչպես տեսնում ենք, մաքիավելիական քաղաքական գործչի մոդելը լայն կիրառություն է գտնում հատկապես Գերմանիայում: Բարոյականության բացակայության պայմաններում անպատասխանատու քաղաքական գործիչների (մեր պարագայում՝ նացիստների) ձեռքում քարոզչական տեխնոլոգիաները դառնում են հզոր միջոց նացիստների՝ քաղաքական թատերաբեմ դուրս գալու համար: Այս համատեքստում հակադրվում են քարոզչական տեխնոլոգիաները ու բարոյականությունը: Այդ պայքարում հաղթում է առաջինը իր անպատասխանատու, անբարո կիրառությամբ:

Նացիստական ինտելեկտուալները չէին տեղավորվում ոչ մի բարոյական չափորոշիչների շրջանակներում: Նրանք հակահումանիստներ էին, բայց զանգվածներին գրավելու համար ունեին մարտավարություն, տիրապետում էին զանազան տեխնոլոգիաների: Նրանց նպատակը ոչ թե զանգվածների կրթությունն ու դաստիարակությունն էր, այլ նրանց անպատասխանատու քաղաքական, նվաճողական ծրագրերին ծառայեցնելու *միջոց* դարձնելը: Գործելառձի այս տրամաբանությունը *մասնավոր մակարդակում*՝ նորից տեսնում ենք Վերածննդի շրջանում, օրինակ՝ Յագոյի կերպարում, որը «**ծառայում է ինքն իրեն**» սկզբունքով⁴⁷: Եթե ինտելեկտուալը կիրառում է «ծառայել ինքն իրեն» սկզբունքը քաղաքականության մեջ, ապա նա դառնում է տարբեր ազգերի դժբախտությունների պատճառ: Այս իմաստով քաղաքական գործիչները կոչված են ոչ թե սեփական ժողովրդին ծառայելու, այլ իշխելու, հարստանալու, որոնք ոչ մի կապ չունեն բարոյականության և քաղաքական գործչի կոչման հետ⁴⁸:

Այսպիսով, վերը շարադրվածից կարող ենք եզրակացնել, որ, մտավորականի «ինտելեկտուալ-տեր» տիպը խիստ անհրաժեշտ է քաղաքա-

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 109 (ավելի մանրամասն տես 19-րդ գլուխը):

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 111-112:

⁴⁷ Յագո-Նրան (Օթելլոյին. – S. U.) ծառայելով՝ ինձ եմ ծառայում, // Երկինքը վկա ոչ սիրուց, ոչ էլ պարտազգացումից, // Այլ միայն դրսից այդպես թվալով՝ լոկ շահիս համար // **Շեքսպիր**, Երկեր (Օթելլո), Երևան, 1981, 1991, էջ 137: Նկատենք, որ մաքիավելիական «տեխնոլոգիաները» շոշափելի են նաև շեքսպիրյան քրոնիկներում: Պատահական չէ, որ Շեքսպիրի համար «չարագործը գահի վրա է» արտահայտությունը հոմանիշ էր «մաքիավելի» բառին (**Андреев М. Л.** Слово и дело Никколо Макьявелли, с. 5 // **Макьявелли**, Никколо. Сочинения исторические и политические. Сочинения художественные. Письма.)

⁴⁸ Քաղաքական գործչի կոչման մասին տես **Макс Вебер**. Политика как призвание и профессия, с. 644-706 // **Макс Вебер**. Избранные произведения, М., 1990.

կան, մշակութային դաշտում ծառայած խնդիրները վեր հանելու, բարձրաձայնելու առումով: «Ինտելեկտուալ-տեր» մտավորականները յուրօրինակ ցուցիչներ են դառնում հասարակական-քաղաքական ոլորտներում ախտանշանները մատնացույց անելու, հիվանդ հասարակությունները, վարչակարգերը բուժելու համար: Նյութի վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ «ինտելեկտուալ-տեր» մոդելի մտավորականը վեր է կանգնում նեղ անձնական շահերից (մաքիավելիական իշխան, Յագո), այլ ազգերի համար վտանգավոր ազգայնական արժեքներից, «մենք»-ի նեղ գիտակցումից:

Բանալի բառեր – *ինտելեկտուալ, մտավորական, ինտելեկտուալ-տեր, հակահինտելեկտուալ, հաբիտուս, հոգևոր կապիտալ, քաղաքացիական պատասխանատվություն, քաղաքական պատասխանատվություն, պացիֆիզմ*

ТИГРАН СИМЯН – *Габитус немецкого интеллектуала 1930-х гг. и истоки антиинтеллектуала.* – В статье прослеживается этическая модель “хозяин-интеллектуал” на примере Эриха Кестнера. Типологический анализ демонстрирует, что истоки антиинтеллектуализма заметны в трактате Никколо Макиавелли “Государь” и в трагедии Шекспира “Отелло” (в образе Яго). “Интеллектуал-хозяин” – ответственный в этическом плане интеллектуал – указывает на проблемы в общественно-политической сфере, а своим альтруистическим поведением имплицитно или эксплицитно иллюстрирует аморальные, безответственные ошибки и изъяны авторитарного и тоталитарного режимов. Анализ показал, что истинный “интеллектуал-хозяин” своим поведением (габитус) становится лакмусовой бумажкой, индикатором болезненных симптомов общества.

Ключевые слова: *интеллектуал, интеллигент, интеллектуал-хозяин, антиинтеллектуал, габитус, духовный капитал, гражданская ответственность, политическая ответственность, пацифизм*

TIGRAN SIMYAN – *Habitus of the German Intellectual of the 1930s and the Sources of the Anti-Intellectual.* – The article traces the ethical model of "host-intellectual" by the example of Erich Kastner. The typological analysis demonstrates that the source of the anti-intellectual can be seen in Niccolo Machiavelli's "The Prince", as well as in Shakespeare's "Othello". The "host-intellectual" – the ethically responsible intellectual - indicates a problem in the political sphere, while by his altruistic behavior implicitly or explicitly "illustrates" immoral, irresponsible "punctures" and flaws on the board of authoritarian and totalitarian regimes. The analysis showed that the true "host-intellectual" by his behavior (habitus) becomes an indicator, a "touchstone" that expresses the painful symptoms (and even diagnoses!) a society.

Key words: *intelligent, intellectual, intellectual lord, anti-intellectual, habitus, spiritual capital, civic responsibility, political responsibility, pacifism*